

Список використаних джерел:

1. Запара С.І. Генезис юридичного змісту поняття «колективні трудові спори (конфлікти)». *Право України*. 2003. № 8. С. 110–113.
2. Нікіфоров В.Ю. Захист профспілками соціально-трудова прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. НУВС. Харків, 2005. 18 с.
3. Лазор В.В. Проблеми правового регулювання трудових спорів і конфліктів за умов формування ринкових відносин в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2005. 449 с.
4. Шевченко Д.В. Процесуальні правовідносини в сфері вирішення трудових спорів. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 371–375.
5. Федін В.В. Трудовые споры: теория и практика: учеб.-практич. пособие для вузов. М.: Издательство Юрайт, 2015. 527 с.
6. Грин М.О. Процедурні правовідносини під час вирішення індивідуального трудового спору. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22). С. 59–62.
7. Колективно-трудова спори: теорія і практика. Порядок виконання судових рішень / підготув.: О. Лоза, В. Теплюк. К. «ПРОІНФОРМ» ФПУ, 2003. 52 с.
8. Юсупов Д.З. Если возник трудовой спор. Уфа: БКИ, 1988. 112 с.
9. Кабанець В.О. Теоретичні аспекти удосконалення розгляду трудових спорів (конфліктів) в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ: б. в., 2009. 20 с.
10. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. 4-те вид., стер. К.: Вікар, 2006. 725 с. (Вища освіта ХХІ століття).
11. Жернаков В.В. Трудове право: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко та ін.; за ред. В.В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.
12. Лукашевич М.П. Соціологія праці: Підручник. К.: Либідь, 2004. 440 с.
13. Куренной А.М., Миронов В.И. Практический комментарий к законодательству о трудовых спорах. М.: Дело, 1997. 384 с.

УДК 349.3

ЯКОВЛЄВА Г.О.

**ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ
СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

У статті з метою розкриття особливостей нормативно-правового визначення поняття соціального ризику у праві соціального забезпечення досліджено положення ключових законодавчих актів, що регулюють питання соціального забезпечення різних категорій осіб. Здійснено співвідношення поняття «соціальний ризик», «страховий ризик» і «страховий випадок». З огляду на поділ соціальних ризиків на традиційні та нетрадиційні проаналізовано особливості правового регулювання соціальних ризиків кожного з наведених видів.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальне забезпечення, соціально-забезпечувальні правовідносини, суб'єкт соціального забезпечення, страховий ризик, страховий випадок, складні життєві обставини.

В статье с целью раскрытия особенностей нормативно-правового определения понятия социального риска в праве социального обеспечения исследованы положения ключевых законодательных актов, регулирующих вопросы социального обеспечения различных категорий лиц. Сопоставлены понятие «социальный

риск», «страховий ризик» і «страховий випадок». С урахуванням поділу соціальних ризиків на традиційні і нетрадиційні проаналізовані особливості правового регулювання соціальних ризиків кожного з наведених видів.

Ключевые слова: *социальный риск, социальное обеспечение, социально-обеспечительные правоотношения, субъект социального обеспечения, страховой риск, страховой случай, сложные жизненные обстоятельства.*

In the article, in order to reveal the peculiarities of the legal definition of the concept of social risk in social security law, the provisions of key legislative acts regulating the issues of social security of various categories of persons are investigated. The concepts of “social risk”, “insurance risk”, “insurance case” are compared. Based on the distribution of social risks on traditional and non-traditional, the features of the legal regulation of the social risks of each of these types are analyzed.

Key words: *social risk, social security, social security legal relations, social security subject, insurance risk, insured event, difficult life circumstances.*

Вступ. Становлення та розвиток термінологічного апарату права соціального забезпечення зумовлюється та ускладнюється тим, що предметом правового регулювання досліджуваної галузі є такі правовідносини, які за своєю суттю важко піддаються формалізації. Право соціального забезпечення у зв'язку з тим, що має соціальну мету та спрямоване на забезпечення соціальної захищеності кожного, регулює відносини, які відображають безпосередню сутність життя людини з усією його складністю та багатогранністю, неоднозначністю та суб'єктивністю сприйняття відповідних подій та процесів. У цьому контексті однією із задач права є все ж виокремити, розкрити та систематизувати, розробити загальний об'єктивний підхід до оцінки ключових категорій права соціального забезпечення, які виступають відправними точками у всьому нормативно-правовому регулюванні: «соціальний захист», «соціальний ризик» тощо. Важливим поняттям у праві соціального забезпечення є поняття соціального ризику, нині триває науково-теоретична дискусія щодо його істотних ознак та природи. Також не виключена можливість суб'єктивного підходу до розуміння зазначеного поняття, не до кінця досліджені види соціальних ризиків та їхній вплив на соціальну захищеність людини.

Питання соціальних ризиків в юридичній літературі розглядали такі вчені, як Н.Б. Болотіна, Н.А. Вігдорчик, О.О. Гаврилова, Н.О. Карпуніна, О.Є. Мачульська, О.Я. Орловський, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, Б.І. Сташків та інші.

Проте нині відсутні будь-які системні наукові напрацювання щодо визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення, не з'ясовано особливості правового регулювання зазначеної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей правового регулювання поняття та видів соціальних ризиків у праві соціального забезпечення.

Результати дослідження. Перед тим, як перейти безпосередньо до розкриття особливостей правового регулювання соціальних ризиків у праві соціального забезпечення, доцільно звернути увагу на думку Н.П. Топішко, яка вважає, що важливе значення для організації системи соціального захисту населення має класифікація соціальних ризиків, та з огляду на аналіз положень Європейського Кодексу соціального забезпечення поділяє соціальні ризики на традиційні та нетрадиційні. До традиційних належать ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин: хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника. Вони є типовими і мають найвищий коефіцієнт вірогідності у житті кожної людини. Згідно з методологічними підходами до поняття «людський капітал» і «соціальний захист», що їх рекомендують в умовах глобалізації міжнародні організації, пропонується розширити перелік життєвих обставин, які порушують нормальну життєдіяльність особи та які вона не може подолати самостійно. Такі соціальні ризики вважаються нетрадиційними (підтримка сімей із дітьми, виховання та освіта дітей, догляд за хворими дітьми і батьками, грошова підтримка матері на період перерваної професійної освіти з розрахунку до п'яти років на кожну дитину, бідність тощо) [1, с. 405].

На наш погляд, поділ соціальних ризиків на традиційні та нетрадиційні є досить умовним, адже викликає розбіжності такого поділу залежно від держави, рівня її соціально-економічного розвитку. Проте, послуговуючись наведеною вище класифікацією, можна стверджувати, що соціальні ризики можуть мати більш вірогідний характер (тобто наставати з великою долею ймо-

вірності у переважній більшості людей) або ж суто специфічний характер, зумовлений різними чинниками, наприклад, професією, непередбачуваними обставинами життя, політичними чи демографічними факторами, рівнем розвитку держави та особливістю тих процесів, які проходять у ній тощо.

Далі перейдемо до розкриття природи соціальних ризиків відповідно до норм чинного законодавства. Так, варто зауважити, що у законодавстві відсутнє визначення поняття «соціальний ризик». Природа соціальних ризиків частково розкривається за допомогою різних прийомів та засобів юридичної техніки. Зокрема, відповідно до норм Конституції України поняття «соціальний ризик» не визначається, проте фактично наводиться перелік ймовірних соціальних ризиків, у разі настання яких у громадянина виникає право на соціальний захист та забезпечення – у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2].

Аналізуючи норми чинного законодавства у сфері соціального забезпечення, зауважуємо, що широке поширення та чітке визначення отримали інші, подібні за змістом поняття – страховий ризик та страховий випадок. Так, відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР, страховий ризик – обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Страховий випадок – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [3]. Також наведені поняття розкриваються і відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-III [4].

Поряд із тим Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV вводить у нормативну дійсність поняття «складні життєві обставини» – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи змоги самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [5].

Із наведених норм вбачається розрізненість та відсутність єдиного підходу до формування термінологічного апарату соціального забезпечення як галузі права. Адже недосконалість та неузгодженість правових норм та визначень основних категорій може призвести до неправильного розуміння та застосування норм права, підміни понять та неналежного розуміння їхньої суті і призначення соціального забезпечення. Вважаємо, що поняття «соціальний ризик» не є тотожним поняттям «страховий ризик» та «страховий випадок». У такому разі такі поняття можуть розглядатися як загальне та спеціальне. При цьому поняття «страховий ризик» та «страховий випадок» повністю поглинаються обсягом поняття «соціальний ризик». Своєю чергою, поняття «соціальний ризик» є ширшим за поняття «страховий ризик» та «страховий випадок», за своїм обсягом, попри наведені поняття, включаючи ще низку інших випадків та обставин. Страховий ризик та страховий випадок є соціальним ризиком, подолання наслідків якого забезпечене шляхом сплати страхових внесків громадянами, установами та організаціями тощо.

Позитивним аспектом є розрізнення у законодавстві потенційної небезпеки настання відповідного соціального ризику та закріплення обов'язку застрахуватися від його негативних наслідків (поняття «страховий ризик») та фактичного настання конкретної негативної події чи обставини (страховий випадок), що дає змогу чітко усвідомлювати правові наслідки, які тягне за собою кожне з наведених понять. Поряд із тим поняття «соціальний ризик» нині є досить абстрактним, загальнотеоретичним, поєднуючи в своєму змісті як потенційну небезпеку настання відповідної події, так і її фактичне настання, спричинення негативних наслідків. Призначення поняття соціального ризику – загальна характеристика і позначення складних життєвих обставин та факторів, які можуть настати або настали, можуть спричинити або спричинили негативні наслідки у вигляді втрати засобів до існування та інші соціальних негативних наслідків, на подолання яких спрямована галузь права соціального забезпечення.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР, залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного

випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України [3].

Таким чином, з огляду на види соціального страхування залежно від страхового випадку можна дійти висновку, що законодавчо передбачено та визнано соціальними ризиками такі обставини: досягнення пенсійного віку, втрата годувальника, настання інвалідності, тимчасова втрата працездатності, ушкодження здоров'я, нещасний випадок на виробництві (професійні ризики), безробіття тощо. Наведені соціальні ризики, які визначені у законодавстві України як страхові ризики та страхові випадки, можна розглядати як традиційні (за наведеною вище класифікацією). Адже у зв'язку з високою вірогідністю настання таких ризиків держава зумовлює необхідність здійснення обов'язкового соціального страхування від негативної дії наведених обставин.

Поряд із тим законодавство України не обмежується лише наданням соціального забезпечення на основі страхування та у зв'язку з настанням страхових випадків, наведених вище. Україна як соціальна держава створює широкую мережу соціального забезпечення, передбачаючи змогу соціальної підтримки, обслуговування та матеріального забезпечення у разі настання інших специфічних (нетрадиційних та не страхових) соціальних ризиків як коштом державного бюджету, так і коштом місцевих бюджетів, джерел, не заборонених законодавством.

Зокрема, надання окремих видів соціального забезпечення – здійснення соціального обслуговування передбачене у разі настання «складних життєвих обставин». Наведене поняття «складні життєві обставини», що закріплене у Законі України «Про соціальні послуги», за своїм змістом також подібне до поняття «соціальний ризик». Проте відмінність наведених понять полягає у тому, що поняття «складні життєві обставини» (перелік яких є вичерпним) вживається для цілей виключно Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV. «Складні життєві обставини» є тими соціальними ризиками, які є підставою для набуття права особи отримати відповідний вид соціальної послуги. Об'єм поняття «соціальний ризик» включає і ті складні життєві обставини, які передбачені Законом України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [5] (спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті), проте не обмежується лише наведеним переліком обставин.

Також інші законодавчі акти у сфері соціального забезпечення не надають визначення поняттю соціального ризику, проте відповідно до цілей кожного акта, мети його правового регулювання чітко вбачаються ті соціальні ризики, на подолання негативних наслідків яких вони спрямовані. Таким чином, можна виокремити так звані інші нетрадиційні соціальні ризики. З огляду на положення Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 р. № 2109-III [6], держава визнає особливим специфічним соціальним ризиком, який негативно впливає на можливість соціальної адаптації та матеріального забезпечення, захворювання та патологічні стани у дітей, які впливають на їхній функціональний стан органів і систем організму. Такий соціальний ризик не лише викликає особливі потреби у дитини та неможливість її соціального розвитку без сторонньої допомоги, а й зумовлює необхідність їх підвищеного матеріального забезпечення, здійснення значних витрат на лікування та реабілітацію тощо, додатковий сторонній догляд. Саме таким обставинам, що за своєю суттю мають фізіологічну та біологічну природу, надано правовий статус соціального ризику, у разі настання якого в особи (дитини та одного з її батьків, опікуна, піклувальника, які здійснюють фактичний догляд за нею) виникає право на соціальне забезпечення у вигляді допомоги та надбавки (матеріальне забезпечення).

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства [7]. Таким чином, складні життєві обставини, які за своєю первинною природою є фізіологічними, психологічними, соціально-економічними (вік дитини, в якому вона об'єктивно не може забезпечити себе необхідним для росту і розвитку, соціальної адаптації набором матеріальних, духовних та інших благ) та соціально-демографічними (невиконання батьками своїх батьківських обов'язків, залишення дитини), фізіологічними (смерть або тривала хвороба батьків), інша природа – збіг обставин, стихійне лихо (природні катаклізми), несприятливі суспільно-політичні явища (війна), внаслідок чого дитина залишається без батьківського піклування у своїй сукупності, призводять до значних негативних наслідків. У зв'язку

з цим такі обставини визнаються нашою державою соціальним ризиком, у разі настання якого держава здійснює повне державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Інший соціальний ризик, який за своєю первинною природою має схожість з попередньо проаналізованими демографічними факторами, визнаний та передбачений у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ [8]. Зазначений закон передбачає виникнення права на соціальне забезпечення в осіб та їх спільнот (сім'ї) у разі настання таких соціальних ризиків: у зв'язку з вагітністю та пологами, при народженні дитини, при усиновленні дитини чи встановленні над нею опіки або піклування тощо.

Таким чином, держава значну увагу приділяє підвищенню рівня соціального захисту сімей та дітей у суспільстві, що розвивається. Такі інститути є надзвичайно важливими для формування стабільного фундаменту для розвитку громадянського суспільства та правової держави, проте поряд із тим вони є надзвичайно вразливими та дуже легко можуть деформуватися або зруйнуватися під впливом значної кількості соціальних ризиків, що мають демографічну, власне соціальну, економічну, політичну природу, або залежно від інших обставин непереборної сили, фізіологічних причин.

Також особливе місце у законодавстві України відведено визнанню та подоланню соціальних ризиків, які мають політичне, техногенне та інше специфічне походження. Наприклад, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ, який спрямований на захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних із нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території, громадян, які постраждали внаслідок інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, та розв'язання пов'язаних із цим проблем медичного і соціального характеру [9].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, зауважуємо, що категорія «соціальний ризик» нині залишається виключно теоретичною категорією у праві соціального забезпечення, над розробкою та узгодженням чіткого змісту якої триває наукова дискусія. Чітким та зрозумілим є те, що поняття «соціальний ризик» є інтегральним та складним поняттям, яке має неоднорідну та багатоступеневу природу. Неспростовним також є те, що соціальний ризик є одним із ключових понять у праві соціального забезпечення, одночасно виступаючи підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин і визначаючи мету усіх заходів соціального забезпечення, а також їхній обсяг, форму, види і зміст. Соціальний ризик охоплює у своєму змісті відповідну складну життєву обставину (незалежно від того, настала вона чи має певну вірогідність настати) як підставу для забезпечення державою, іншими уповноваженими та спеціально утвореними для цього установами, організаціями чи підприємствами, а також громадянським суспільством належного та відповідного кола заходів соціального забезпечення, їхню матеріальну, фінансову, організаційно-правову основу, а також механізм подолання негативних наслідків, звернення особи за відповідним видом соціального забезпечення та його надання.

Список використаних джерел:

1. Топішко Н.П. Соціальні ризики як чинник регулювання системи соціального захисту населення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: зб. наук. праць. Серія «Економіка». 2009. Вип. 11. С. 401–411.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. Голос України. 1998.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-ІІІ. Голос України. 2000.
5. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-ІV. Голос України. 2003. № 134.
6. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-ІІІ. Голос України. 2000. № 245.
7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-ІV. Голос України. 2005. № 23.
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ. Голос України. 1992.
9. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ. Голос України. 1991.